

CIĘŻAR DOWODU W PRAWIE I PROCESIE CYWILNYM

Izabela Adrych-Brzezińska

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

CIĘŻAR DOWODU W PRAWIE I PROCESIE CYWILNYM

Izabela Adrych-Brzezińska

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2015

Stan prawny na 2 stycznia 2015 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Mirosław Nesterowicz

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Joanna Cybulska

Opracowanie redakcyjne

Katarzyna Rybczyńska

Łamanie

Wolters Kluwer

Układ typograficzny

Marta Baranowska

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

prawolubni

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ

Więcej na www.legalnakultura.pl

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by
Wolters Kluwer SA, 2015

ISBN 978-83-264-7965-6

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer SA

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Kochanym Rodzicom

Spis treści

Wykaz skrótów / 11

Wprowadzenie / 17

Rozdział I

Ciężar dowodu. Zagadnienia wprowadzające / 25

1. Pojęcie ciężaru dowodu / 25
 - 1.1. Ciężar dowodu w znaczeniu materialnym / 30
 - 1.2. Ciężar dowodu w znaczeniu formalnym / 35
 - 1.3. Związek między materialnym a formalnym aspektem ciężaru dowodu / 41
 - 1.4. Ciężar dowodu – obowiązek, prawo czy ciężar procesowy? / 48
 - 1.5. Charakter normy prawnej regulującej ciężar dowodu. Umowy o odmienny rozkład ciężaru dowodu / 52
 - 1.6. Ciężar dowodu a ciężar przytoczenia (twierdzenia) / 55
2. Historia rozwoju reguł ciężaru dowodu / 60
 - 2.1. Kształtowanie się reguły *actori incumbit probatio* / 60
 - 2.2. Historia reguł ciężaru dowodu w prawie polskim / 64
3. Pojęcie dowodu / 70
4. Fakty jako przedmiot dowodu / 74
5. Fakty niewymagające dowodu / 81
 - 5.1. Fakty powszechnie znane (notoryjność powszechna) / 81
 - 5.2. Fakty znane urzędowo (notoryjność sądowa) / 85
 - 5.3. Fakty przyznane / 88
 - 5.4. Fakty niezaprzeczone / 93
6. Dowód główny, dowód przeciwny i dowód przeciwieństwa / 96

Rozdział II

Standard dowodu / 101

1. Uwagi wstępne i terminologiczne / **101**
2. Standard dowodu w krajach systemu *civil law* / **104**
3. Standard dowodu w krajach systemu *common law* / **110**
4. System kontynentalny a system *common law* – dwa zupełnie różne standardy dowodu? / **117**
5. Standard dowodu w polskim porządku prawnym / **124**
6. Obniżenie/złagodzenie standardu dowodu / **135**
7. Wnioski / **143**

Rozdział III

Rozkład ciężaru dowodu / 145

1. Reguła ogólna w zakresie rozkładu ciężaru dowodu / **145**
 - 1.1. Prawo polskie / **145**
 - 1.2. Kraje systemu *civil law* / **151**
 - 1.3. Kraje systemu *common law* / **154**
2. Konstrukcje łągodzące ciężar dowodu / **158**
 - 2.1. „Odwrócenie” ciężaru dowodu / **159**
 - 2.1.1. „Odwrócenie” ciężaru dowodu w konstrukcjach orzeczniczych sądów polskich i zagranicznych / **159**
 - 2.1.2. „Odwrócenie” ciężaru dowodu w projekcie prawa zharmonizowanego Zasady Europejskiego Prawa Czynów Niedozwolonych / **168**
 - 2.1.3. Motywy uzasadniające stosowanie odwróconego ciężaru dowodu / **173**
 - 2.2. Reguły dowodu *prima facie* / **175**
 - 2.2.1. Dowód *prima facie* w zagranicznych systemach prawnych / **175**
 - 2.2.2. Dowód *prima facie* w prawie polskim / **181**
 - 2.2.2.1. Konstrukcja dowodu *prima facie* / **181**
 - 2.2.2.2. Dopuszczalność stosowania dowodu *prima facie* / **189**
 - 2.2.2.3. Wpływ dowodu *prima facie* na rozkład ciężaru dowodu / **196**
 - 2.3. Doktryna *res ipsa loquitur* / **200**
 - 2.4. Teoria rekompensaty utraconej szansy / **212**
 - 2.5. Szacowanie rozmiaru szkody (art. 322 k.p.c.) / **235**
 - 2.6. Wnioski / **240**

Rozdział IV

Problematyka prawna domniemań / 242

1. Pojęcie domniemania / 242
2. Domniemania prawne (*praesumptio iuris*) / 244
 - 2.1. Zarys nauki o domniemaniach prawnych / 244
 - 2.2. Konstrukcja domniemania prawnego / 251
 - 2.3. Rodzaje domniemań prawnych / 256
 - 2.3.1. Domniemania materialne i formalne / 256
 - 2.3.2. Domniemania prawa i faktu / 261
 - 2.3.3. Domniemania wzruszalne i niewzruszalne / 265
 - 2.4. Obalenie domniemania prawnego / 270
 - 2.5. Funkcja i wartość poznawcza domniemań prawnych / 276
3. Konstrukcja zwrotu „chyba że” / 282
4. Domniemania faktyczne (*praesumptio facti*) / 287
 - 4.1. Pojęcie domniemania faktycznego / 287
 - 4.2. Dopuszczalność oraz sposób stosowania domniemania faktycznego / 293
 - 4.3. Podważenie domniemania faktycznego / 303
 - 4.4. Funkcja domniemań faktycznych / 305
5. Wnioski / 307

Rozdział V

Aspekty procesowe ciężaru dowodu / 311

1. Teorie dowodowe / 311
 - 1.1. Teoria legalnej oceny dowodów / 313
 - 1.2. Teoria swobodnej oceny dowodów / 315
 - 1.2.1. Stosowanie zasady swobodnej oceny dowodów w postępowaniu cywilnym / 322
 - 1.2.2. Problem tzw. ograniczeń zasady swobodnej oceny dowodów / 326
2. Ciężar dowodu a dowodowa inicjatywa sądu / 330
 - 2.1. Działanie sądu z urzędu w świetle naczelnych zasad procesowych / 330
 - 2.1.1. Zasada prawdy / 331
 - 2.1.2. Zasada dyspozycyjności / 335
 - 2.1.3. Zasada kontradiktoryjności / 338
 - 2.1.4. Zasada równouprawnienia stron / 342

- 2.2. Działanie sądu z urzędu w postępowaniu dowodowym / **345**
 - 2.2.1. Dopuszczenie dowodu z urzędu przed 1996 r. / **348**
 - 2.2.2. Dopuszczenie dowodu z urzędu po 1996 r. / **355**
 - 2.2.3. Dopuszczenie dowodu z urzędu a domniemanie prawne / **359**

Zakończenie / **367**

Bibliografia / **381**

Spis orzeczeń sądów polskich / **399**

Spis orzeczeń sądów zagranicznych / **407**

Wykaz skrótów

Akty prawne

- BGB** Bürgerliches Gesetzbuch (niemiecki kodeks cywilny)
- d.k.p.c.** rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 1932 r. Nr 112, poz. 934 z późn. zm.)
- d.k.p.c. z 1950 r.** rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 1950 r. Nr 43, poz. 394 z późn. zm.)
- k.c.** ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 121)
- k.p.a.** ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 267 z późn. zm.)
- k.p.c.** ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 101 z późn. zm.)
- k.p.k.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. Nr 89, poz. 555 z późn. zm.)
- k.r.o.** ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 788 z późn. zm.)

k.z.	rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1933 r. – Kodeks zobowiązań (Dz. U. Nr 82, poz. 598 z późn. zm.)
öZPO	österreichische Zivilprozessordnung (austriacki kodeks postępowania cywilnego)
PECL	Principles of European Contract Law (Zasady Europejskiego Prawa Umów)
PETL	Principles of European Tort Law (Zasady Europejskiego Prawa Czynów Niedozwolonych)
p.o.p.c.	ustawa z dnia 18 lipca 1950 r. – Przepisy ogólne prawa cywilnego z dnia (Dz. U. Nr 34, poz. 311 z późn. zm.)
pr. rzecz.	dekret z dnia 11 października 1946 r. – Prawo rzeczowe (Dz. U. Nr 57, poz. 319 z późn. zm.)
u.k.w.h.	ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece (tekst jedn.: Dz. U. z 2013 r. poz. 707 z późn. zm.)
ZPO	Zivilprozessordnung (niemiecki kodeks postępowania cywilnego)

Czasopisma i zbiory orzecznictwa

AC	Appeal Cases
Apel. W-wa	Apelacja – Sąd Apelacyjny w Warszawie
Arch. Med. Sąd. Krym.	Archiwum Medycyny Sądowej i Kryminologii
BGHZ	Entscheidungssammlung des Bundesgerichtshofes in Zivilsachen
Biul. Min. Spraw.	Biuletyn Ministerstwa Sprawiedliwości
Biul. SN	Biuletyn Sądu Najwyższego
Bull. civ.	Bulletin des arrêts de la Cour de cassation, Chambers civiles
DPP	Demokratyczny Przegląd Prawniczy
Dz. U.	Dziennik Ustaw

ERPL	European Review of Private Law
GSP	Gdańskie Studia Prawnicze
KPP	Kwartalnik Prawa Prywatnego
M. Praw.	Monitor Prawniczy
NJ	Nederlandse Jurisprudentie (Dutch Jurisprudence)
NJW	Neue Juristische Wochenschrift
NP	Nowe Prawo
ÖRZ	Österreichische Richterzeitung
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSN	Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNAPiUS	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNCP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNKW	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karno i Wojskowa
OSNP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OSNPG	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSP	Orzecznictwo Sądów Polskich
OSPiKA	Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PiM	Prawo i Medycyna
PiP	Państwo i Prawo
PN	Przegląd Notarialny
POP	Przegląd Orzecznictwa Podatkowego
POSAG	Przegląd Orzecznictwa Sądu Apelacyjnego w Gdańsku
PPC	Polski Proces Cywilny

PPiA	Przegląd Prawa i Administracji
Prok. i Pr.	Prokuratura i Prawo
Prz. Pod.	Przegląd Podatkowy
PS	Przegląd Sądowy
RJ	Repertorio de Jurisprudencia
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
RPiE	Ruch Prawniczy i Ekonomiczny
RTD civ.	Revue trimestrielle de droit civil
SC	Studia Cywilistyczne
SP	Studia Prawnicze
TPP	Transformacje Prawa Prywatnego
VersR	Versicherungsrecht
ZVR	Zeitschrift für Verkehrsrecht

Inne

BGE	Bundesgericht (szwajcarski Sąd Federalny)
BGH	Bundesgerichtshof (Sąd Najwyższy Niemiec)
Cass. Civ.	Cour de cassation. Chambre civile (francuski Sąd Kasacyjny. Izba Cywilna)
Cass. Crim.	Cour de cassation. Chambre Criminelle (francuski Sąd Kasacyjny. Izba Karna)
Cass. Pen.	Cour de cassation. Chambre Pénale (francuski Sąd Kasacyjny. Izba Karna)
EGTL	European Group of Tort Law (Europejska grupa ds. czynów niedozwolonych)
ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka
HR	Hoge Raad (Sąd Najwyższy Holandii)
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
OGH	Oberster Gerichtshof
SA	Sąd Apelacyjny

SN	Sąd Najwyższy
SSTS	Sentencias del Tribunal Supremo
STS	Sentencia del Tribunal Supremo (orzeczenie Sądu Najwyższego Hiszpanii)
STSJ	Sentencia Tribunal Superior de Justicia
TSUE	Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Wprowadzenie

Przedmiotem niniejszej publikacji jest analiza funkcjonowania reguł ciężaru dowodu w prawie i procesie cywilnym. Uzasadnieniem dla podjęcia takiego tematu była konieczność uporządkowania wielu różnych teorii, które legły u podstaw problematyki ciężaru dowodu na przestrzeni lat. Uporządkowanie to przyjęło kilka wymiarów. W pierwszej kolejności podjęto próbę usystematyzowania poglądów teoretycznych. Następnie, rozważania teoretyczne skonfrontowano z praktycznym wykorzystaniem reguł *oneris probandi*, by w konsekwencji doprowadzić także do ujednolicenia terminologii służącej do opisywania badanego zagadnienia. Zwłaszcza ostatnie z zadań okazało się problematyczne, jako że terminologia, którą posługują się przedstawiciele doktryny oraz orzecznictwo, powoduje liczne trudności przy omawianiu tego tematu. Wielość pojęć, ich niejednoznaczność i niedefiniowalność stanowi niejako cechę charakterystyczną zagadnień związanych z ciężarem dowodu. Ta różnorodna i niezwykle bogata siatka terminologiczna oraz wielopłaszczyznowość omawianej instytucji dodatkowo komplikują jednak poruszane zagadnienia i sprawiają, że ustalenie stanowiska poszczególnych autorów staje się niezwykle trudne.

Największym utrudnieniem w syntetycznym ujęciu zagadnienia jest istnienie w tej materii wielu różnych teorii prawnych, przy czym – jak stwierdził J.J. Litauer w latach 20. XX w. – „wszystkie one są jednak żywo krytykowane i każda z nich ma więcej przeciwników niż zwolenników”¹. Opinia, jaką wyraził J.J. Litauer blisko 100 lat temu, okazuje się nadal aktualna. Większość zagadnień powiązanych funkcjonalnie z instytucją ciężaru dowodu i omawianych w niniejszej publikacji do czekała się co najmniej kilku, często sprzecznych ze sobą, podwalin

¹ J.J. Litauer, *Ciężar dowodu jako zagadnienie przyszłego polskiego procesu cywilnego*, Zeszyt Jubileuszowy czasopisma Przegląd Prawa i Administracji, Lwów 1925, z. 10–12, s. 10.

teoretycznych. Już Z. Hahn zauważył, że „rzadko który dział nauki prawa procesowego wytworzył tyle spornych kwestii, co nauka o ciężarze dowodu i jego rozkładzie”². Zgoda przedstawicieli doktryny panuje w zasadzie jedynie co do tego, że „problem ciężaru dowodu jest (...) jednym z najbardziej zawyłych i spornych zagadnień”³.

Sporna jest już sama nazwa omawianej instytucji. Oprócz terminu „ciężar dowodu” wprowadzono także termin „prawa do dowodu” oraz „obowiązku dowodu”. Przeważający pogląd przyjmuje, że mówić można jedynie o ciężarze dowodu i takim pojęciem posługuje się niniejsza praca, mimo iż treść art. 232 k.p.c. mogłaby wskazywać na trafność poglądu, że na stronach postępowania ciąży obowiązek dowodowy. Ze względów stylistycznych, oprócz terminu „ciężar dowodu”, w dalszych częściach pracy pojawiać się będzie także określenie „ciężar dowodzenia” oraz „ciężar udowodnienia”, mimo że z punktu widzenia analizy językowej pojęcia te nie są tożsame. Jedynie ostatnie z przytoczonych określeń jest terminem ustawowym, jednak jak słusznie wskazuje H. Dolecki, określenie „ciężar dowodu” ma długą tradycję w polskiej literaturze prawniczej, tak cywilistycznej, jak i karnistycznej, a ponadto jest terminem łatwiejszym do komunikowania się⁴.

Sporny jest także zakres pojęciowy ciężaru dowodu. Tu z kolei przeważa pogląd, na którym opiera się niniejsza praca, że instytucja ciężaru dowodu jest zagadnieniem wieloaspektowym. Nie można zatem mówić o jednym i jedynie prawidłowym rozumieniu przedmiotowego pojęcia. Ciężar dowodu rozpatrywać należy w dwóch, choć ściśle związanych ze sobą, aspektach: w aspekcie materialnym (obiektywnym) i formalnym (subiektywnym). Aspekty te różnią się nie tylko w ujęciu teoretycznoprawnym – również ich praktyczne wykorzystanie nie jest tożsame. Jak wskazywali S. Ehrlich i J. Gliklich, „subiektywny ciężar dowodu jest wskazówką dla stron aż do chwili zamknięcia postępowania. Natomiast obiektywny ciężar dowodu nabiera pełnego znaczenia dopiero po zamknięciu postępowania dowodowego”⁵. Materialny i formalny aspekt ciężaru dowodu można więc przyrównać do dwóch stron tego samego medalu – pominięcie jednej z nich spowodowałoby, że uzyskany przez nas obraz byłby niekompletny.

² Z. Hahn, *Ciężar dowodu w procesie cywilnym*, PPC 1934, nr 16–17, s. 482.

³ S. Ehrlich, J. Gliklich, *Onus probandi w procesie cywilnym*, Głos Sądownictwa 1933, nr 10–11, s. 588.

⁴ H. Dolecki, *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1998, s. 48.

⁵ S. Ehrlich, J. Gliklich, *Onus probandi...*, s. 591.

Z uwagi na wskazaną wieloaspektowość ciężaru dowodu, niniejsza praca skupia się nie tylko na aspektach materialnoprawnych reguł rozkładu ciężaru dowodu, ale omawia również sposób działania tychże reguł w postępowaniu sądowym. Oba znaczenia – materialne i formalne – starano się potraktować indywidualnie, z tego względu jeden z rozdziałów poświęcony został zagadnieniom procesowym ciężaru dowodu. Podkreślić jednak należy, że obie płaszczyzny ciężaru dowodu przenikają się wzajemnie tak bardzo, iż w zasadzie nie sposób omówić ich oddzielnie. Wątki materialnoprawne oraz wątki procesowe przeplatają się zatem wzajemnie, co może nieco zaburzać klarowność poszczególnych jednostek redakcyjnych.

Reguły ciężaru dowodu mają swą odległą historię. Te, które znamy obecnie, i którymi posługuje się większość porządków prawnych na świecie, mają swe początki w procesie rzymskim. Przykładem reguły funkcjonującej do dnia dzisiejszego może być słynna максима *ei incumbit probatio qui dicit non qui negat*. Na przestrzeni lat podejście uczonych do reguł *oneris probandi* ulegało zmianom. Jeszcze na początku XX w. w polskiej doktrynie prawniczej toczył się spór w zakresie tego, czy reguły te winny przybrać kształt norm prawnych, czy lepiej pozostawić je swobodnemu uznaniu sędziego. Także okres kodyfikacyjny po II wojnie światowej przyniósł zwątpienie w celowość ustawowej regulacji reguły ogólnej o repartycji ciężaru dowodu. Wtedy jednak decydowały o tym głównie względy ideowe. Cywilnemu postępowaniu sądowemu przewodziła zasada prawdy obiektywnej, która istotnie pomniejszyła znaczenie reguł ciężaru dowodu. Dziś nie ma już wątpliwości, że instytucja ciężaru dowodu jest jedną z najistotniejszych reguł prawa dowodowego. Szczególnego znaczenia reguła *oneris probandi* nabrała po nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego z 1996 r., kiedy na właściwe sobie miejsce powróciła także zasada kontrydiktoryjności. Od tego czasu potrzeba badania istoty ciężaru dowodu oraz jego funkcji stała się szczególnie uzasadniona. Jak słusznie bowiem zauważył jeden z sędziów amerykańskiego Sądu Najwyższego, „rozstrzyganie spraw sądowych odbywa się w oparciu o trzy rzeczy: fakty, fakty i fakty”⁶. Nie sama jednak znajomość faktów decyduje o tym, czy wynik postępowania sądowego zakończy się sukcesem, czy też porażką strony. Rozstrzygające znaczenie ma bowiem to, które ze znanych sobie faktów strona jest

⁶ Cyt. za V. Ulfbeck, M.L. Holle, *Tort Law and Burden of Proof – Comparative Aspects. A Special Case for Enterprise Liability?* (w:) H. Koziol, B.C. Steininger (eds.), *European Tort Law 2008*, Springer-Verlag 2009, s. 26.

w stanie udowodnić. Dlatego też należy przyznać rację L. Rosenbergowi, jednemu z najwybitniejszych znawców zagadnień związanych z ciężarem dowodu, który tak określił jego istotę: „Ta strona, która obciążona jest ciężarem dowodu, ma w polowie przegrany proces”⁷.

W niniejszej publikacji przedstawiono funkcjonowanie reguł ciężaru dowodu w materialnym, jak i procesowym prawie cywilnym. Celowo zrezygnowano z omawiania tych reguł na tle postępowania nieprocesowego. Postępowanie procesowe jest bowiem głównym trybem postępowania rozpoznawczego, zakładającym udział dwóch stron, pozostających ze sobą w sporze. A tam, gdzie mamy do czynienia z dwiema przeciwnymi stronami, sporne okazują się także ustalenia faktyczne pomiędzy nimi. Twierdzenia stron o faktach, jak zostało już wspomniane, wymagać zatem będą, z pewnymi wyjątkami, przeprowadzenia postępowania dowodowego. Ten etap postępowania stanowi najlepsze tło dla zilustrowania mechanizmu działania reguł *oneris probandi*.

Konsekwencją takiego sformułowania tematu dysertacji była konieczność podjęcia próby całościowej analizy reguł ciężaru dowodu. Omawiane zagadnienie jest jednak na tyle złożone, że dotyka kilku różnych dziedzin nauk prawnych, w tym m.in. prawa cywilnego materialnego, prawa cywilnego procesowego oraz logiki prawniczej. Ponadto instytucja ciężaru dowodu jest problemem interdyscyplinarnym, występującym nie tylko na tle prawa i procesu cywilnego, ale także postępowania karnego oraz administracyjnego. Niniejsza praca, z oczywistych względów, skupia się głównie na prawie i procesie cywilnym. Niemniej jednak, dla uzyskania pełniejszego obrazu, w kilku miejscach uczyniono odniesienia także do postępowania karnego oraz administracyjnego.

Dla tak zakreślonego celu pracy przyjęto następującą jej konstrukcję: podstawowe grupy zagadnień podzielone zostały na pięć części, które strukturalnie odpowiadają poszczególnym rozdziałom. Publikacja poprzedzona jest wprowadzeniem i zakończona podsumowaniem, w którym przedstawione są najważniejsze wnioski płynące z przeprowadzonych badań. Wnioski końcowe pracy mają na celu nie tylko zebranie konkluzji badawczych, stanowiących odpowiedź na zagadnienia zawarte we wstępie, ale także ukazanie znaczącej i stale rosnącej roli,

⁷ L. Rosenberg, *Die Beweislast auf der Grundlage des Bürgerlichen Gesetzbuchs und der Zivilprozessordnung*, München-Berlin 1956, s. 13.

jaką spełnia instytucja ciężaru dowodu, nie tylko w prawie polskim, ale i w porządkach prawnych na całym świecie.

Rozdział I poświęcony został omówieniu podstawowych pojęć w zakresie problematyki ciężaru dowodu i stanowi swoisty punkt wyjścia dla dalszych rozważań. Podzielony został na sześć podrozdziałów, z których każdy porusza inne zagadnienie.

Pierwszy z nich stanowi próbę wyjaśnienia pojęcia ciężaru dowodu, jego cech charakterystycznych oraz istotnej z analizowanego punktu widzenia dwoistej natury ciężaru dowodu, przy uwzględnieniu jego materialnego i formalnego aspektu. W podrozdziale poruszane jest także zagadnienie przynależności reguł ciężaru dowodu do prawa cywilnego materialnego bądź procesowego. W tej części pracy wskazano także różnice oraz zależności pomiędzy ciężarem dowodu (*onus probandi*) a ciężarem przytoczenia (*onus proferendi*).

Drugi z podrozdziałów stanowi krótkie wprowadzenie w historię reguł ciężaru dowodu. Historia ta ukazana została nie tylko na tle prawa polskiego, jako że reguły *oneris probandi* sięgają swym początkiem czasów rzymskich. Krótkie omówienie rodowodu przedmiotowej instytucji, jak i kształtowania się jej na gruncie prawa polskiego, pozwoliło na podkreślenie znaczenia procesu rzymskiego jako wspólnego źródła reguł o rozkładzie ciężaru dowodu dla wielu porządków prawnych na świecie z jednej strony, oraz na zobrazowanie roli, jaką reguły te pełniły na przestrzeni lat w polskim porządku prawnym z drugiej.

Przeprowadzona w kolejnej części analiza stanowi próbę udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy możliwe jest podanie jednej, wspólnej definicji określenia „dowód” i czy zabieg taki jest uzasadniony. Termin ten jest bowiem jednym z najbardziej wieloznacznych wyrażań na gruncie terminologii prawnej i prawniczej.

W kolejnych dwóch podrozdziałach omówiono zagadnienie przedmiotu dowodu. Fakty, będące owym przedmiotem, stanowią w zasadzie centralny punkt każdego postępowania sądowego. Dlatego też w poczynionych rozważaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czym są „fakty” i czy wszystkie one mogą stanowić przedmiot dowodu w procesie.

Ostatnia część podejmuje zagadnienie klasyfikacji dowodów na dowód główny, dowód przeciwny oraz dowód przeciwieństwa. Celowo pominięte zostały jednak dalsze podziały dowodów, jako że ten przedstawiony w pracy ma najistotniejsze znaczenie z punktu widzenia repartycji ciężaru dowodu.

W rozdziale II poruszono zagadnienie niedostrzegane dotąd w polskim piśmiennictwie prawniczym – standard dowodu. Na wstępie podjęto próbę wyjaśnienia istoty tego zagadnienia. Ponadto starano się ustalić, jaki standard dowodu obowiązuje w polskim postępowaniu cywilnym i czy są sytuacje lub konstrukcje, które pozwalają na jego obniżanie lub zawyżanie. Jako że problematyce standardu dowodu zdecydowanie więcej uwagi poświęca doktryna i praktyka innych państw, konieczne było sięgnięcie do ich dorobku. Dlatego też w uwagach terminologicznych dalsze rozważania w tym zakresie skupiły się w pierwszej kolejności na systemach tradycji *civil law*, a następnie na porządkach prawnych systemu *common law*. Na tle tej problematyki uwidaczniają się znaczne różnice pomiędzy poglądami przedstawicieli doktryny kontynentalnej oraz angloamerykańskiej. *Prima facie* różnice te są tak znaczące, że trudno jest uchwycić jakikolwiek punkt styczny. Głębsza analiza pozwala jednak ujawnić pewne podobieństwa i dać odpowiedź na pytanie, czy rzeczywiście mamy do czynienia z dwoma zupełnie różnymi standardami dowodu. Za głównych przedstawicieli systemu precedensowego uznano Anglię oraz Stany Zjednoczone Ameryki Północnej. Wśród krajów systemu kontynentalnego znacznie trudniej było wybrać jednego, a nawet kilku głównych reprezentantów, dlatego też w poszczególnych częściach rozważania odnoszą się przede wszystkim do tzw. systemów germańskich – niemieckiego i austriackiego oraz romańskich – francuskiego i belgijskiego. Ponadto tam, gdzie było to uzasadnione, rozważania odwołują się także do porządków prawnych Holandii, Danii, Hiszpanii, Włoch oraz krajów skandynawskich. W tym i kolejnym rozdziale znalazły się także nawiązania do tzw. przepisów modelowych, wśród których największe znaczenie mają: Zasady Europejskiego Prawa Czynów Niedozwolonych (Principles of European Tort Law) stworzone przez Europejską Grupę ds. Czynów Niedozwolonych; Zasady Europejskiego Prawa Umów (Principles of European Contract Law) przygotowane przez Komisję ds. Europejskiego Prawa Umów; Zasady Międzynarodowej Procedury Cywilnej (Principles of Transnational Civil Procedure) przygotowane przez Amerykański Instytut Prawa (ALI) oraz Międzynarodowy Instytut ds. Unifikacji Prawa Prywatnego (UNIDROIT), a także Projekt Wspólnego Układu Odniesienia (Draft Common Frame of Reference) przygotowany przez Grupę ds. Europejskiego Kodeksu Cywilnego.

Rozdział III objął swym zakresem bardziej tradycyjną problematykę tj. zasady repartycji ciężaru dowodu. Dla czystości konstrukcji rozdział

ten podzielony został na dwie zasadnicze, choć objętościowo nierówne sobie, części. W pierwszej przedstawiono regułę ogólną rozkładu ciężaru dowodu między stronami postępowania. Również tutaj rozważania nawiązują do uregulowań w zagranicznych systemach prawnych, jako że na ich bazie przedstawione są następnie instytucje prawne, zbiorczo określone mianem „konstrukcji łagodzących ciężar dowodu” i stanowiące przedmiot rozważań kolejnego podrozdziału. Do instytucji tych zaliczono: odwrócenie ciężaru dowodu, reguły dowodu *prima facie*, doktrynę *res ipsa loquitur*, teorię rekompensaty utraconej szansy oraz uprawnienie do szacowania wielkości szkody. W ramach tak zakreślonego aspektu przedmiotowego analizie poddano przede wszystkim wpływ wymienionych instytucji na regułę ogólną rozkładu ciężaru dowodu.

Problematyka prawna domniemań, jako funkcjonalnie związana z instytucją ciężaru dowodu, jest przedmiotem analizy rozdziału IV. Po próbie wyjaśnienia pojęcia „domniemanie” dalsze rozważania skupiają się na konstrukcji domniemania prawnego, zwrotu „chyba że” oraz instytucji domniemania faktycznego. Każdej z tych konstrukcji poświęcono odrębny podrozdział, bo choć ich funkcja w procesie jest w zasadzie podobna, to mechanizm ich działania jest różny. To z kolei ma niebagatelny wpływ na wzajemne oddziaływanie wymienionych instytucji oraz reguł ciężaru dowodu.

Rozdział V niniejszej publikacji obejmuje aspekty procesowe ciężaru dowodu. Podzielony został na dwa podrozdziały, z których pierwszy omawia teorie dowodowe, a drugi poświęcony został zagadnieniu dowodowej inicjatywy sądu i jej wpływu na ciężar dowodu. Wśród teorii dowodowych najwięcej miejsca poświęcono obowiązującej obecnie na całym świecie teorii swobodnej oceny dowodów. Z kolei problematyka dowodowej inicjatywy sądu omówiona zastała w pierwszej kolejności na tle naczelných zasad procesowych, a następnie w ujęciu chronologicznym, z podziałem na okres przed nowelizacją kodeksu postępowania cywilnego w 1996 r. oraz okres po tej nowelizacji. Treść tego podrozdziału obejmuje także problematykę wpływu dowodowej inicjatywy sądu na mechanizm działania domniemań prawnych.

Rozważania zamyka podsumowanie, w którym w kilkunastu punktach ujęto najistotniejsze wnioski, stanowiące rekapitulację problemów przeanalizowanych w poszczególnych rozdziałach. Ponadto, próbując określić przyszłe kierunki rozwoju instytucji ciężaru dowodu, zgłoszono pod adresem ustawodawcy postulaty *de lege ferenda*.

Prezentowana monografia stanowi nieco zmodyfikowaną i skróconą wersję rozprawy doktorskiej obronionej 12 maja 2014 r. na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego. Dla jej powstania nieocenione było wsparcie Promotora rozprawy – Pani profesor dr hab. Ewy Bagińskiej (Kierownika Katedry Prawa Cywilnego Uniwersytetu Gdańskiego), której pragnę złożyć wyrazy wdzięczności za wieloletnią opiekę naukową, badawcze inspiracje i okazaną życzliwość. Podziękowania za poświęcony czas i cenne uwagi chciałabym skierować także do Recenzentów – Pana profesora Przemysława Drapały (Katedra Prawa Cywilnego Akademii Leona Koźmińskiego) oraz Pana profesora Jerzego Ciszewskiego (Katedra Prawa Handlowego Uniwersytetu Gdańskiego). Uwagi zawarte w obu recenzjach zostały uwzględnione przy przygotowywaniu niniejszej publikacji do druku.

Odrębne podziękowania należą się również Profesorowi Richardowi W. Wrightowi z Chicago Kent College of Law za możliwość konsultowania wątpliwości, jakie pojawiały się przy opracowywaniu prawnoporównawczych aspektów niniejszej publikacji.

Na zakończenie chciałabym podziękować mojej Rodzinie i przyjaciołom. Szczególnie dziękuję moim Drogim Rodzicom – za nieustanną motywację i wsparcie w trudnych chwilach oraz mojemu mężowi Michałowi – za okazane zaufanie i cierpliwość.

Rozdział I

Ciężar dowodu. Zagadnienia wprowadzające

1. Pojęcie ciężaru dowodu

Pojęcie ciężaru dowodu wyczerpuje się w zasadzie w odpowiedzi na dwa pytania: kto i co ma udowodnić? Te dwa pytania stały się swego rodzaju osią, wokół której wykształciły się liczne, często sprzeczne, teorie dotyczące zarówno samego pojęcia, jak i wielu problemów bezpośrednio lub pośrednio związanych z ciężarem dowodu⁸. Dlatego też na wstępie zaznaczyć należy, iż problematyka ciężaru dowodu nie jest zagadnieniem zarezerwowanym wyłącznie dla prawa i procesu cywilnego. Problematyka ta ma charakter uniwersalny i związana jest z wieloma gałęziami i działami prawa. Nie oznacza to jednak, że charakter danej gałęzi prawa nie wpływa na sposób uregulowania przedmiotowego zagadnienia. Jest to widoczne m.in. przy próbie wyjaśnienia, czym tak naprawdę jest ciężar dowodu i co rozumie się przez to określenie.

Zwrot „ciężar dowodu” nie jest wytworem polskiej myśli prawniczej. Zapożyczony został z terminologii niemieckiej (*die Beweislast*)⁹, gdzie, choć powszechnie stosowany, również miał swoich przeciwników. Do ich grona zaliczał się jeden z najwybitniejszych znawców przedmio-

⁸ S. Ehrlich, J. Gliklich, *Onus probandi w procesie cywilnym*, Głos Sądownictwa 1933, nr 10–11, s. 590.

⁹ W. Broniewicz, *Postępowanie cywilne w zarysie*, Warszawa 2008, s. 220; H. Dolecki, *Ciężar dowodu w polskim procesie cywilnym*, Warszawa 1998, s. 220. Tam też Autor wskazuje, że termin *onus probandi* tłumaczony jest jako „ciężar dowodu” (K.M. Klein, *Podręczny słownik łacińsko-polski dla prawników*, Warszawa 1956, s. 138), jako „obowiązek dowodzenia” (C. Jędraszko, *Łacina na co dzień*, Warszawa 1968, s. 101) albo jako „ciężar przeprowadzenia dowodu” (W. Rozwadowski (w:) W. Wołodkiewicz (red.), *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*, Warszawa 1986, s. 110).

towej materii – L. Rosenberg, który uważał, że posługiwanie się określeniem „ciężar dowodu” jest niezbyt trafne, jako że ustalenia w procesie mogą nastąpić także, choć jak sam przyznawał – rzadko, bez przeprowadzania jakichkolwiek dowodów (*Lis nulla est, cui probatione opus non est*)¹⁰.

Ciężar dowodu definiowany jest w orzecznictwie i literaturze na wiele różnych sposobów, np. jako prawna konieczność przedsięwzięcia przez stronę wszelkich czynności dopuszczalnych przez ustawę procesową, a zmierzających do przekonania sądu o prawdziwości określonych twierdzeń o faktach, które są istotne w sprawie i wymagają dowodu¹¹. Na gruncie doktryny prawa karnego T. Grzegorzczak i J. Tylman wskazują, że istotę ciężaru dowodu stanowi obciążenie autora dowodzonej tezy niekorzyścią wynikającą z nieudania się dowodu, gdy nieudowodniona teza upada¹². Podobne stanowisko zajmuje S. Waltoś, zdaniem którego ciężar dowodu to powinność stron udowodnienia czegoś, ze względu na własny interes prawny, natomiast obowiązek dowodzenia jest powinnością stron udowodniania czegoś ze względu na cudzy interes prawny¹³. R. Rogalski stwierdza z kolei, że ciężar dowodu, nazywany także „ciężarem dowodzenia” lub „ciężarem udowodnienia”, oznacza konieczność wykazania prawdziwości danej tezy pod rygorem jej nieuznania lub co najmniej ryzyka nieuznania przez organy rozstrzygające daną sprawę¹⁴.

Definicje ciężaru dowodu na gruncie prawa i procesu cywilnego nie są liczne i w większości nawiązują do koncepcji przedstawionych na gruncie doktryny prawa i procesu karnego. L. Rosenberg podkreślał, że ciężar dowodu nie jest jakąś kategorią filozoficzną, a normy regulujące owe ciężary są koniecznym uzupełnieniem tych wszystkich przepisów prawnych, które stanowią podstawę rozstrzygnięcia sporu¹⁵.

¹⁰ Z. Hahn, *Ciężar dowodu w procesie cywilnym*, PPC 1934, nr 16–20, s. 483.

¹¹ Tak A. Stefaniak (w:) B. Hołys (red.), *Wielka encyklopedia prawa*, Warszawa 2005, s. 95.

¹² T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2009, s. 150.

¹³ S. Waltoś (w:) A. Marek, S. Waltoś, *Podstawy prawa i procesu karnego*, Warszawa 2008, s. 240.

¹⁴ R. Rogalski, *Zasada ciężaru dowodu (onus probandi) – zagadnienia ogólne* (w:) E. Gruza, T. Tomaszewski, M. Goc (red.), *Problemy współczesnej kryminalistyki*, Warszawa 2007, s. 141.

¹⁵ L. Rosenberg, *Die Beweislast auf der Grundlage des Bürgerlichen Gesetzbuchs und der Zivilprozessordnung*, München–Berlin 1956, s. 3.

K. Schellhammer dodawał, że ciężar dowodu jest ciężarem występującym w sytuacjach spornych i obciąża określony podmiot. Sąd nie może zatem uznać twierdzeń strony za prawdziwe, lecz musi rozstrzygnąć przeciwko tej stronie, na której ciężar ten spoczywał, gdy ta dowodu nie przeprowadziła¹⁶. Podobne wypowiedzi odnaleźć można wśród przedstawicieli nauki polskiej. Według Z. Fenichela istota ciężaru dowodu wyraża się w tym, kto ma w procesie dowodzić i co ma dowodzić¹⁷. Z kolei Z. Hahn, charakteryzując istotę ciężaru dowodu, wskazuje, że normy o rozkładzie ciężaru dowodu stanowią „stos pacierzowy” procesu cywilnego, jako że zakreslają granice między podstawą roszczenia a zarzutem, repliką, określają pojęcie twierdzeń i zaprzeczeń, środków zaczepnych i obronnych, a ponadto stanowią *vademecum* dla sędziego przy wydaniu wyroku w sytuacji, gdy nie wszystkie okoliczności sporne, istotne dla sprawy, zostały udowodnione¹⁸. Przytoczone poglądy przedstawicieli polskiej doktryny zostały co prawda wyrażone na tle obowiązywania kodeksu zobowiązań oraz kodeksu postępowania cywilnego z 1930 r., jednak postrzeganie istoty ciężaru dowodu nie zmieniło się istotnie od tamtego czasu, o czym świadczyć mogą najnowsze wypowiedzi przedstawicieli doktryny w tym zakresie. Dla przykładu przytoczyć można pogląd P. Nazaruka, zdaniem którego problematyka ciężaru dowodu polega na ustaleniu, na kim – w razie istnienia sporu między stronami stosunku cywilnoprawnego – spoczywa obowiązek udowodnienia faktów mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy¹⁹.

W teorii prawa zagadnienie ciężaru dowodu łączone jest z udowodnianiem zaistnienia faktów, które jest jednym ze stadiów w procesie stosowania prawa. T. Stawecki i P. Winczorek wskazują, że udowodnienie przed organami władzy zaistnienia faktu i przedstawienie jego obrazu należy do tego (np. oskarżyciela, powoda), kto uważa, że z faktu wynikają (wiążą się z nim) określone skutki prawne²⁰. Na gruncie prawa administracyjnego J. Glos wyraził pogląd, iż pojęcie ciężaru dowodu daje odpowiedź na pytanie, kto – organ orzekający czy strona – i na

¹⁶ K. Schellhammer, *Zivilprozess. Gesetz – Praxisfälle*, Heidelberg 2007, s. 172.

¹⁷ Z. Fenichel, *Ciężar dowodu w kodeksie zobowiązań*, PPC 1934, nr 11, s. 321.

¹⁸ Z. Hahn, *Ciężar dowodu...*, s. 484.

¹⁹ P. Nazaruk (w:) J. Ciszewski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 31.

²⁰ T. Stawecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Warszawa 2003, s. 190.

Izabela Adrych-Brzezińska – doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Cywilnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, asystent w Zakładzie Prawa Medycznego Gdańskiego Uniwersytetu Medycznego; adwokat; wykładowca na Podyplomowych Studiach w zakresie Prawa Medycznego dla Prawników na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Podyplomowych Studiach z Prawa Medycznego na Uniwersytecie Gdańskim; autorka publikacji w zakresie ciężaru dowodu i prawa medycznego.

■ Monografia porusza istotny z punktu widzenia sporów sądowych temat, tj. zagadnienia ciężaru dowodu, jego rozkładu oraz konstrukcji prawnych modyfikujących reguły wyjściowe w tym zakresie. W opracowaniu omówiono mechanizmy stosowania podstawowej reguły repartycji ciężaru dowodu oraz poruszono liczne zagadnienia materialnoprawne, takie jak domniemania prawne, domniemania faktyczne, czy konstrukcję dowodu *prima facie*.

■ Wiele kwestii analizowanych w książce nawiązuje nie tylko do polskich uregulowań prawnych, lecz także wskazuje na rozwiązania przyjęte za granicą, w porządkach prawnych systemów zaliczanych do *civil law* i *common law* oraz w tzw. modelowych aktach prawnych, które w ostatnim czasie stanowią inspirację dla ustawodawców krajowych.

■ W opracowaniu skomentowano oba nierozzerwalnie ze sobą związane aspekty ciężaru dowodu – materialny i formalny, uwzględniono w szerokim zakresie literaturę przedmiotu, a także dokonano gruntownej analizy orzecznictwa polskiego i zagranicznego.

■ Publikacja przeznaczona jest dla sędziów, adwokatów i radców prawnych oraz aplikantów tych zawodów, a także pracowników naukowych. Z uwagi na zilustrowanie zagadnień teoretycznych licznymi przykładami orzeczeń z zakresu prawa medycznego, może zainteresować również osoby zajmujące się prawem ochrony zdrowia.

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-264-7965-6

9 788326 479656

Cena 99 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.ksiazki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl

